e*forum

Napsal Emil Saudek

(E*forum, 18. 01. 2023)

V průběhu roku 2022 vyšly – jako finální „výstupy“ výzkumného projektu podpořeného Grantovou agenturou ČR – hned dvě monografie různým způsobem soustředěné k osobnosti pozoruhodného literárního zprostředkovatele Emila Saudka. Nakladatelství Böhlau vydalo soubor studií, vybavený podtitulem Ein Übersetzer und Kulturvermittler zwischen Metropole und Provinz (eds. Lucie Merhautová, Václav Petrbok a Michal Topor)*, v gesci Institutu pro studium literatury byla poté připravena a vydána kniha* Nalezen v překladu. Emil Saudek (1876–1941) *(eds. L. Merhautová a M. Topor), do autorského týmu patřili kromě editorů Vratislav Doubek, Ines Koeltzsch, Josef Vojvodík a Štěpán Zbytovský. Českojazyčný svazek je do značné míry koncipován také jako antologie Saudkových textů. Ty spoluutvářejí hutnou, průběžnou vrstvu – linku tzv. „dokumentů“, zahrnující více než stovku článků (kupříkladu o díle Březinově, Macharově, ale i o Hugo Sonnenscheinovi /srov.* E*forum *23. 10. 2019/, Josefu Popperovi-Lynkeovi, Maxi Brodovi, Franzi Werfelovi) a dopisů. K této vrstvě patří (na s. 485–490) rovněž stať* Člověk křičí*, kterou Saudek uveřejnil 14. 5. 1916 ve* Vídeňském deníku*. Hlavním podnětem mu byla kniha Alberta Ehrensteina* Der Mensch schreit *(s Ehrensteinem jej v té době pojila náklonnost k Březinovu dílu – konzultoval s ním za války překlad* Větrů od pólů*, sám Ehrenstein pro almanach* Vom jünsten Tag */1916/ přeložil Březinovu* Modlitbu za nepřátele…*); skrze tuto knihu – komentářem a překladem vybraných veršů – Saudek mohl českým čtenářům přece jen představit silný kus poezie, pro niž jinak toho času v českém prostředí patrně nebylo mnoho sympatií.*

mt

Člověk křičí

Byl to sám Mackensen, železný strůjce lidských osudů, jemuž se z mužných prsou vydral teskný výkřik, že válka nás olupuje o ty nejlepší.

Z nejmodernější německé literatury odešli bohužel dva básníci – oba oběti neúprosného Marta. Jejich osud je tak dojímavý, že my všichni, kterékoliv národnosti, kteří se počítáme ku společné, jediné rodině osiřelé nyní všelidské kultury, nesmíme opomenouti všimnouti si jejich hrobů. Ernst Stadler, narozen 11. srpna 1883 v Colmaru, padl v listopadu 1914 na bojišti západním. Jiří Trakl, narozen 3. února 1887 v Salcburku, zemřel 3. listopadu 1914 v Krakově. Ernst Stadler, praví německý jeho

kritik, ohromil nádherou a mistrovstvím slova, více však silou mravní vášně a volnosti ducha svoje vrstevníky. Milovník francouzského písemnictví, překládal verše Francise Jammesa (*Modlitby pokory*) a – ironie osudu – padl jako dělostřelecký poručík právě v boji proti národu, jehož básníky tak dojemně miloval. Jeho poslední myšlenky a pocity byly prý – praví zmíněný kritik v posmrtné vzpomínce – asi onoho rázu, jimiž se, umíraje na bojišti, obíral v Tolstého *Válka a mír* onen kníže Andrej…

Jiří Trakl, rakouský sanitní poručík, vydržel pět dní „Grodeku“ na polní záchranné stanici, vida s hrůzou, vlastní jen srdci básníkově, jak tato postrádá lékařů a nejnutnějších obvazů. Chtěl se pak sám zabít. Lkal: „*Ne, nemohu* žíti, musím se zastřeliti.“ Odvezli ho do posádkové nemocnice v Krakově „k zevrubnému pozorování jeho duševního stavu“. Zde ho zardousila černá ruka melancholie. Věrný jeho sluha, bodrý horník Matěj Roth zanechal nám zprávu, že mrtvola měla jednu těžkou ránu na spánku a druhou na krku (asi od pitvání). Básníkovo srdce puklo příliš mocným soucítěním. Zevní průběh smrti mohl být ledajaký; ale jeho verše prozrazují všechno:

Lidstvo před jícny ohně postaveno,
vířící bubny, temných vojínů čela,
kroky krvavou mlhou, černé železo, hřmící
zoufalstvím, noc ve smutných mozcích – – –

Tragická smrt zajišťuje častěji i menším duchům nesmrtelnost. Ale básníci zemřeli za nás, a to ve vyšším slova smyslu, než za nás umírají všichni ti nesčetní vojáčci. Zemřeli bolestí a hrůzou nad ironickým osudem, dvě srdce, všechno nanejvýš milující, jimž padl těžký úděl všechno nenáviděti…

*

Traklův případ působil mocně inspiračně na sbírku básní Alberta Ehrensteina, mladého vídeňského básníka z kruhu *Weisse Blätter*, již právě se sugestivně-případným názvem *Der Mensch schreit* vydalo známé nakladatelství Kurt Wolffovo v Lipsku. Tato sbírka zajímá nás zvláště v oné větší části, která je věnována motivům naší doby válečné. Znamená za dnešních zmatků statečný čin a musí býti čtena všemi, kteří pod nánosem ujařmujících sugescí cítí již procitání žíznivé lidskosti.

S vídeňským uměleckým prostředím – neřkuli se známým vídeňáctvím – nespojuje Alberta Ehrensteina snad víc, než že bydlí v proletářské čtvrti ottakringské, zná velmi dobře typy ji obývající a že žije v společenských stycích s literární družinou, která uznávajíc celkem jeho pronikavou intelektualitu, s ním se nikterak neztotožňuje. Kdysi to byl Karel Kraus, vydavatel *Fackel*, jenž se vyjádřil, že Albert Ehrenstein uskutečňuje neočekávaný fakt, že přece zase jednou ve Vídni ožila básnická síla… Básník tehdy vydal dva svazky prózy: *Tubutsch* a *Kocourova sebevražda*. Tam mluví autor nadmíru upřímný, odhalující mluvou, již tehdy geniálně nehoráznou i nestydatou, své nitro. Ale bolestínství pojí se s hrdou dobrotou ducha, jenž neví, kde by se v ničemné sprostotě okolí účelně vyplýtval.

Groteskní světobol těchto spisů ohlašoval již lyrika svérázného, odvážného ve volbě námětů i uměleckého výrazu a zpropadeného enfant terrible takzvané lepší lidské společnosti. Vyšla právě také druhá objemná sbírka básní téhož autora *Die weisse Zeit* (nakladatelstvím Georga Müllera), v níž přichází k slovu očekávaný, skvělý lyrik, šťastný vládce hudebních rytmů, promíchaných jen zřídka rýmy; s podivuhodnou hospodárností je zpracován těžkopádný slovní materiál němčiny (již Goethe se nad ním horšil). A obsahem je úžasná nahota duše: dravá, živelná vášeň, hněv, satira a invektiva, hořkost a msta. Rozhořčení mladíka, geniálního člověka, klacka a dandyho v jedné osobě. O vídeňské sentimentalitě ani ponětí, o současném mystickém rozpoložení duchů a víry v dobrotivý skrytý řád: ani tuchy. Jakýsi negativní Walt Whitman, stejně širokého živelného gesta, ale nespokojený, umlčený, odmítnutý a proklínající, spásy potřebující a po ní toužící:

Jsem skučící vítr, kalící kalužiny,
jsem blesk, jenž šlehne a mře,
jsem sněhem, jenž přijde a zmizí,
jsem brázdou vesla, ztrácející se v rybníce,
jsem jako semeno v klíně nevěstčině.

Tyto bolesti nemohou nás ovšem tou měrou uchvátiti jako poslední sbírka *Člověk křičí*. Zde je četba nejen pro umělce a labužníka, nýbrž i pro každého člověka. Neboť zde každé slovo je dynamizováno pro dlouhou dobu dechem a dýmem našich těžkých dnů.

Doba „bezmasných dnů“ zotročila i lásku; kupují ji „für den gelben Dreck des Geldes“ hrabata a knížata. Opuštěnému vládci Ithaky žádná Nausikaa neklade rámě kol žíznivé šíje. Zajatý básník lituje dnešní zemi, dnešní měsíc a – terminologií, zcela časovou – vzývá světapána:

Generalgewaltiger, Welt*webel im* Geld*all.*

Ženy samy se zahazují:

Seh’ rüstige Gebärerinnen
Verreckende Verehrer minnen…

Básník nenávidí těch žen z dobrých familií, jsou mu panenskými nevěstkami:

Vždy tomu, kdo na blízku, připadne žena.
Neunikáť voda před pijícím volem;
pramálo znamená žíznivé zdráhání dívky.

Dala by se sestavit pěkná řada způsobných nadávek a zdvořilostí, jimiž Ehrenstein – strádající, odmítaný neurvalec – častuje krásky počestných rodin. Není třeba zdvihnouti proto proti němu kámen mravního rozhořčení. Konečně i duše, zrozená ve

vznešenějších sférách – a tam domovem –, uleví si někdy spravedlivým hromováním! A není-liž upřímnost – právě ta svrchovaná, nestoudná upřímnost – aspoň privilejem básníků? Snad jen v antice, v Catullu, Horáci a Ovidiu – ale také v Homéru – lká tak bez obalů hladový muž milující a láteří prorok a jizlivý mstitel. Ehrensteinova lyrika – jinak co do formálního a ideového ústrojenství sourodá s mnohými z moderních Němců (Else Lasker-Schüler, Hugo Sonnenschein atd.), je po této stránce „padajících posledních roušek“ ojedinělá. Ovšem, že i stavba jeho básní jeví zajímavé, nezvyklé odstíny. Básník očividně zaznamenává si jednotlivé obrazy, výjevy denních zážitků a poetické nápady. Často prozatím jen stručnou slokou. Tato stává se dle potřeby součástkou větších skladeb. Proto nalézáme tyto samorostlé buňky pohlcené novými organickými vládnoucími celky v básních, v nichž často zachovávají svou dosud svéráznou neporušenou povahu. Krystalizace básně je tudíž skoro vždy hromadná: drúzou nebo hroznem, mísí zcela lidsky zážitek osobní s tématem nadosobním, frašku s tragédií.

O slovní a veršové technice malá poznámka: volný verš, obyčejně krátký, někdy však až do šířky sloky anglické bible se rozplývající, četné asonance a aliterace, málo rýmů, slovní vtip a slovní hříčka (vliv Krausův), styl velmi stručný, někdy i proti duchu jazyka německého se bouřící, často archaisticky zvučný, tu a tam s vůní starogermánské i antické dikce. Tu líbezný Mozart nebo i prostá lidová píseň, tam Wagnerovy fanfáry, tu idylka obstarožného Waldmüllera, tam dravá rytina Kokoschkova, nejmodernějšího z moderních, jemuž Ehrenstein věnuje jednu ze svých básní.

Leč všimněme si skladeb poezie válečné. Asi 20 básní reprodukuje způsobem tu emfatickým, tu jízlivě posměšným stanovisko lidského srdce k dějinným, krutým událostem. Kolem „Boha války“ kupí se prorocké postavy „starců lesa“, neznajících „v říších ducha ni Bosporu, ni Voges“, filozofují básníci, mudrci a královny.
Za „soumraků lidstva“ ubohý Charon s obvyklou lodičkou neví si rady; najímá (zcela neanticky) paroloď zámořskou. Mihnou se v groteskních symfoniích barev bojišť šediví vojáčci, trpitelé světového dramatu. Básník osvobozuje ve vřavě hromadných hesel chabý hlas jednotlivcův. Leč to nutno čísti; nelze o tom uvažovati… Básník žijící s vědomím *věčna* volá v pochopitelném mstivém vytržení:

Zahuč vodo,
slyším moře.
Nad Evropou: Anglií, Ruskem,
z pravěků do věků
zlostně valí se moře.
Za dnů budoucna,
lidských mravenců prosta, zboříš se jednou,
nebo tě zhltne, zemičko, slunce!

Básník, jenž nikdy neočekával ničeho od bohů a vše jen od přerodu lidstva k dobrotě a laskavosti, zúčtoval v básni *Bohové*, v básni komponované fikcí velkolepého snu, s tímto lidským pomyslem: olympští nedbají smrtelných. Jen oni jsou smyslem bytí.

Netečný je Mohamed, spějící stále k hoře, posud ustupující. Ukřižovaný střeží kříž. Jehova je bezcitný (básník ho častuje slokami heinevské skepse), indický bůh zachoval si lhostejnost ve věcech lidského utrpení. Až se i ďábel – Mefisto – vmísí do trapných apostrof bohů, poukazem na nepřetržité vadnutí vlád samozvanců: lidstvo nechť si pomůže samo.

V závěrečné básni *Proměna* vysvětluje básník, jak se stalo, že líbezná krása světa nebyla s to, aby ho uchovala v rovnováze životu přitakávajícího, jakmile uzřel množství případů lidského ujařmení: hanácké sedláky, obdivující se rychlovlaku, sypajícímu na jejich úrodné líchy saze a popel, indické tanečnice, chodu gazelího, křepčící k šampaňskému vyžilců, sokola, uvězněného v kleci atd.

Zase se hlásí bledý stín ubohého Trakla: „Musím utéci potu nočních dnů. Chci smrt.“

Naposled přibližuje se mladému tělu poťouchlý obhájce živoření, starý, poplivaný nepřítel, smyslná vášeň, by ho přece získala světlu dneška. Prudce, slovy neslýchaně ošklivými (odvraťte se, duše přejemnělé!) odbývá ji vítěz. Anděl smrti proklá starého Adama, nastává „proměna“ v bytost nových, tvořících se nadějí.

*

Není pochybnosti: tento básník je z těch, již zachránili čest německé válečné poezie, známými událostmi pošramocené. A ze stanoviska kritického je jisto, že učinil tak prostředky uměleckými, a to přes mnohé silácké přehmaty, záludné svody blýskavých slov, verbálních hříček i souverší. Ale to bude zajímat hlavně kruhy literární. Píšeme o něm proto, že jest snad prvním svérázným, čistým mluvčím procitajícího, bolestně očekávaného jitra. Za temnot půlnočních zpívá o špatném včerejšku a lepším zítřku. Všichni spící naslouchají a „mdlé ruce zajatých, v radosti zatřásly mříží, nejhlubší vítr naděje, letnice země duchu se blíží“.

www.ipsl.cz